

*Qiyət MƏHƏRRƏMLİ,
AMEA Folklor İnstitutunun böyük
elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
qiyet-555@mail.ru*

ZİNDANI SƏYYAH MƏHƏMMƏD DİDƏRGİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI BARƏDƏ BƏZİ QEYDLƏR

Xülasə

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının istedadlı nümayəndələrindən olan Zindani Səyyah Məhəmməd Didərgin 1923-cü ildə Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalında anadan olmuşdur. II Cahan savaşında iştirak etmiş, müharibədə ağır yaralanaraq, ordudan tərxis olunmuş, orta məktəbdə müəllim işləmişdir. 1947-ci ildə tutularaq Sibirə sürgün edilmişdir. 1967-ci ildə orada qurduğu ailəsi ilə birgə Azərbaycana qayıtmış, ADU-ya qəbul olunaraq universitetin filologiya bölümündə qiyabi təhsil almağa başlamışdır. Oxuduğu müddətdə Azərbaycanın tanınmış şair və yazıçıları ilə dostluq etmiş, mübarizlik ruhunda yazdığı şeirləri ilə hər kəsin rəğbətini qazanmışdır. 1974-cü ildə ağır xəstələnən Səyyah Məhəmməd Ukraynaya gedir. 1977-ci il sentyabrın 1-də Donetsk vilayətinin Karmatorsk şəhərində vəfat edir və orada dəfn olunur.

Açar sözlər: Səyyah Məhəmməd, şair, Laçın, Sibir, sürgün.

Гиймет Магеррамли,
Старший научный сотрудник НАН Азербайджана
Фольклорного Института, Др. философии по филологии
qiyet-555@mail.ru

Некоторые заметки о жизни и творчестве Зиндани Сейях Мухаммед Дидергина

Резюме

Один из видных представителей Азербайджанской литературы XX века Зиндани Сейях Мухаммед Дидергин родился в 1923-ем году в Западном Азербайджане – Дерелейезском уезде. Участвуя во Второй Мировой Войне, получил тяжелое ранение, уволен в запас, затем начал педагогическую деятельность в средней школе. В 1947-ом году был сослан в Сибирь. В 1967-ом году со своей второй семьей вернулся в Азербайджан и, поступив в филологический факультет АГУ (заочно), начал учебу. В период обучения имел тестные дружеские связи с поэтами и писателями, в результате чего снискал большое уважение в литературной среде. Тяжело заболевший Сейях Мухаммед в 1974-ом году уезжает на Украину. 1977-ом году, 1-го сентября скоропостижно скончался в городе Карматорск Донецкой области, где и был похоронен.

Ключевые слова: Сейях Мухаммед, поэт, Лачын, Сибирь, ссылка.

**Some notes about life and creativity
of Zindani Seyyah Mohammed Didargi**
Summary

Zindani Seyyah Mohammad Didargin, a prominent representative of the Azerbaijani literature of the 20th century, was born in 1923 in the West Azerbaijan region of Daralayaz. Participated in the II Cahan War, was seriously wounded in the war, discharged from the army, worked as a teacher at a secondary school. In 1947 he was arrested and sent to Siberia. In 1967, he returned to Azerbaijan with his family and was admitted to AUL and began to study in correspondence in the philology department of the university. During his studies, he was friendly to well-known poets and writers of Azerbaijan and gained the sympathy with his poems he wrote in the spirit of struggle. In 1974, Seyyah Mohammed was seriously taken ill and he goes to Ukraine. He died on September 1, 1977 in Karmatorsk, Donetsk province, and was buried there.

Key words: Seyyah Mohammed, poet, Lachin, Siberia, exile.

XX əsr Azərbaycan poeziyasının şəxsiyyəti və yardıçılığı barəsində oxucuların ən az məlumatlı olduğu nümayəndələrindən biri də şair Zindani Səyyah Məhəmməd Didərgindir ki, bu yazımızda özünəməxsus yaradıçılığı ilə müasirlərinin və dövrünün ədəbi simalarının diqqətini özünə çəkmiş həmin sənətkarı elmi və ədəbi ictimaiyyətə geniş şəkildə təqdim etməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Ötən əsrin ən tanınmış şair və yazıçıları ilə dostluq əlaqələri qurmuş, zamanında onların bəziləri ilə deyişmiş, bir-birindən dəyərli şeirlər yazmış, məktublaşmış şair haqqında ilk məlumatı bizə yaşadığımız əsrin onuncu illərində əslən Laçından olan şair Məhəmməd Köçkün verdi. Daha sonralar təsadüf nəticəsində öyrəndik ki, belə bir şairin olduğundan Borçalı Aşıqlar Birliyinin sədri, şair Osman Əhmədov daha yaxşı xəbərdarmış. Hətta Azərbaycan Dövlət Universitetində ali təhsil aldığı illərdən tanıdığı Səyyah Məhəmmədlə sonradan dəfələrlə görüşmüş O.Əhmədov xatirələrində qeyd edir ki, ilk dəfə şairlə 1968-ci ildə görüşüb. Həmin vaxt Səyyah Məhəmməd universitetin filologiya bölümünün qiyabi şöbəsində təhsil almırmış. "...Laçın dağlarından gəlmişdi. Özü də laçın ürəkli bir adam idi bu dağlar oğlu. Qosqoca Bakıda bir qərib həyatı keçirirdi hər gələndə..."(4, 3) Borçalıdan olan tələbəylə Laçının Bülüldüz kəndindən gəlmiş "qoca tələbə"nin söz-söhbəti tez tutur. Saatlarla şeir deməkdən yorulmaz, saz çalar, qəlbinin nisgilini, gileyini saz havaları ilə boşaltmaqdan başqa çarə tapmazdı. O vaxtlar dostlarla birlikdə "Odsevər" təxəllüsü ilə yazıb-yaradan Xəlil Rza Ulutürkün Türkdakı bağına gedər, Sovet quruluşunun tezliklə dağılmağa məhkum olmasından, zalımların zülmündən, zamanənin ədalətsizliklərindən, xalqımızın başına gətirilən bəlalardan bitməz-tükənməz söhbətlər edərdilər. Çağdaşları olan şairlərdən Bəxtiyar Vahabzadə və Xəlil Rzanı çox sevər, onlarla dostluqdan qürur duyardı. Aşıq Hüseyn Saracılı yaradıçılığının vurğunu idi. Aşıq Ələsgəri əzbər bilirdi. (4, 5).

Sonralar xeyli müddət ərzində əlaqələri qırılmış, yalnız möcüzəli bir təsadüf nəticəsində yenidən bu münasibətlərin üzərinə gün işığı doğmuşdu. Bu barədə Osman Əhmədoğlu xatirələrində yazır: “Borçalıdan Qarabağa – Həmzə bulağına – Qaranı həzrətlərini ziyarətə gedən karvan geri dönmüşdü. Həmin 35 kişilik o karvanda mənim atam Dəmirçi Əhməd də varıydı. Atamı ziyarət elədim. Həmzə bulağından gətirdiyi sudan içdim. Yolçuluqlarının necə keçdiyini soruşmaq istədim. Oysa cavab əvəzində mənə bir qoma dağ çiçəyi və üçbəndlik bir şeir verdi. Çiçəyi doyasıya qoxladım, şeiri göz yaşları içində oxudum...” (3)

Həmin şeir beləydi:

Gəlmişəm

Qaraçı yaylağı, Həmzə bulağı. Osmanın atası

Dəmirçi Əhmədə verdiyim güllərə...

Əmi, bu gülləri yetir Osmana,
Söylə ki, dağlardan dərib, gəlmişəm.
Qəfil urcah oldum Səyyah qardaşa,
Ellərini gəzib, görüb, gəlmişəm.

Həmzə bulağına bir yerdə getdik,
Üstə çörək kəsdik, çox şükür etdik.
Şəfali suyundan doldurub götdük,
Qardaşının qəlbin hörüb, gəlmişəm.

Dönüb surfasında kəsdim də çörək,
Allah qismət etsin, bir yerdə görək.
Səyyaha Osmantək qardaşı gərək,
Ayrılcaq, halallıq verib, gəlmişəm. (4, 100)

Bu əhvalatın maraqlı tarixçəsi var: Osman Əhmədoğlunun atası Dəmirçi Əhmədin də daxil olduğu 35 nəfərlik ağsaqqallardan ibarət qrupa Laçın dağlarında bələdçilik etmək məqsədilə bir nəfər qoşulur. Avtobusun sürücüsü həmin adamın şair Səyyah Məhəmməd olduğunu bildirir. “...və Səyyah Məhəmməd biləndə ki, bu ziyarətçilər Borçalıdandı, o diyarda Osman Əhmədoğlu adında bir qardaşının olduğunu deyir. Qocalardan biri – Qara İrvaham Osmanın atasının da burda olduğunu deyir. Və Səyyah Məhəmməd sürücüdən yolunu dəyişməyi tələb eləyir. 35 kişini öz həyatına aparıb, qonaqlara çox gözəl süfrə açır. Toğlu kəsir və onları bir gün evində qonaq saxladıqdan sonra yola salır...” (3) Sonunda isə öz əliylə Laçın dağlarından topladığı bir dəstə çiçəyi və dostuna həsr etdiyi şeiri Osman Əhmədoğluya yollayır. İllər keçəcək, Səyyah Məhəmməd haqqında xatirələrində Osman Əhmədoğlu qəlbinə fərəhlə doldurmuş bu hadisə barədə aşağıdakı qanadlı kəlmələri yazacaqdı: “...Mənim evimdəsə Səyyah Məhəmmədin göndərdiyi bir qoma Laçın çiçəyi hər gün göyərçinə dönüb uçurdu üzü Həmzə bulağına...üzü Bülüldüzə...” (yenə orada)

Sinəsi söz xəzinəsi, ilhamı kükrəyən dağ çayına bənzəyən zəmanəsinin qərrib səyyahı – Zindani Səyyah Məhəmməd Didərgin – Həsənov Məhəmməd İbrahim oğlu 1923-cü ildə Qərbi Azərbaycanda – Dərələyəz mahalının Gülüdüz kəndində, kasıb bir ailədə dünyaya göz açmışdır. (4, 20).

Bəzi məlumatlara görə, şairin ulu babaları Türkiyədən Vədiyə gələrək məskunlaşmış, sonradan ata babası Həsən Vədidən Laçına köçmüşdür.

Məhəmmədin ailəsi kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan sadə bir ailə idi. Buna baxmayaraq, zəngin biliyə və geniş dünyagörüşünə, fitri istedadla malik olan gənc “1940-cı ildə orta məktəbi fərqlənmə ilə bitirib, İrəvan Müəllimlər İnstitutuna imtahansız qəbul olunur” (yenə orada). İki il ərzində əlaçı təqaüdü ilə institutun fizika-riyaziyyat fakültəsində oxuyur. Lakin II Cahan savaşının qızğın dövrləri olduğundan, digər oğullar kimi tələbə Məhəmməd də təhsilini yarımçıq qoyaraq, ümumi Vətənimiz sayılan SSRİ-nin müdafiəsinə yollanır. “350-ci qvardiyaçı diviziyanın tərkibində iştirak etdiyi vuruşmalardakı igidliyinə görə, “Döyüş xidmətlərinə görə” medalı ilə təltif edilir. Cəbhədə iki dəfə yeddi yerdən yaralanan şair, “baş leytenant” rütbəsi ilə ordudan tərxis olunur...” (4, 20-21).

Səyyah Məhəmmədin Vətən eşqi, yurd, torpaq sevgisiylə döyünən ürəyi, coşub-daşan ilhamı demək olar ki, bütün şeirlərində öz əksini tapır. Hətta müharibədə göstərdiyi şücaət, qorxmazlıq kimi yüksək keyfiyyətlər “Kiməm” şeirində belə təsvir olunub:

Tale, etmə məni namərdə möhtac,
Tikəsini yarı bölənlərdənəm.
Qananlar bilməsə qədrimi mənim,
Yüz il bundan qabaq ölənlərdənəm.

Cumayam, Cünunam, çəkmişəm kədər,
Sevgidə olmuşam Kərəmdən betər.
Tufarqanlı Abbas, Aşıq Ələsgər,
Xəstə Qasım kimi bilənlərdənəm.

Çiynimdə avtomat, altımda saz at,
Əmr bitirmişəm: “Ni şaqu nazad!”
Vətən torpağını edərkən azad,
Faşizmin bağrını dələnlərdənəm.

Tufanda, boranda çəkərəm ahı,
Ümidlə yaşaram axşam-sabahı.
Bu Odlar yurdunun mənəm Səyyahı,
Berlindən döyüşüb gələnlərdənəm.

1947-ci ildə ağır yaralanaraq ön cəbhədən tərxis olunan Səyyah Məhəmməd, Qərbi Azərbaycana qayıdaraq Qabaxlı, Ələyəz, Gülüdüz kənd yeddiillik məktəblərdə müəllim və direktor kimi çalışır. Lakin amansız müharibə gənc şairin

fiziki sağlamlığını əlindən almışdı, düşmənlər gülləsinin qoyduğu iz onun vaxtaşırı ruhi sarsıntı keçirməsinə səbəb olurdu. Beləcə, həyat yenidən şairi öz amansız məngənəsində sıxır: 1947-ci ildə əlindən çıxan təsadüfi xəta onun soyuq Sibirə sürgün olunması ilə nəticələnir. Ov tüfənginin qəfildən açılması nəticəsində sevimli ömür-gün yoldaşı Maral həlak olur. Bu bədbəxt hadisə daim ictimai-siyasi motivli, mübariz ruhlu şeirlər yazan şairin tutularaq zindana göndərilməsinə səy göstərən düşmənlər qüvvələrin sanki əl-ayağını açır. 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilən şair Sibirdə keçirdiyi məşəqqətli günlərdən yadigar qalan şeirlərdən birində yazır:

Yay bitməzdən əsir çovğun-boranı,
Nə yamandı kür savaşı sürgünün!
Yasa batır bütün çölü, ormanı,
Qurumur gözünlün yaşı sürgünün!

Günlər keçirirəm soyuq qarınan,
Keçə çəkməyinən, gön paltarınan.
Bəlalı cavantək ahı-zarınan,
Qan ağlayır ağac-daşı sürgünün!

Düşüb böylə yerə məhbus Zindani,
Yar ucundan bədbin, qaradır qanı.
Şaxta bıçaq kimi kəsir insanı,
Çəkir böylə zülüm başı sürgünün!

Qütbətin acı yaşantıları şairin “Mənim üçün” adlı şeirində də öz ifadəsini tapmışdır. Şeir Komi Muxtar Respublikasının Uxta şəhərində sürgün həyatı yaşayan Səyyah Məhəmmədin dilindən 15 yaşlı qardaşı Əliyə ünvanlanmışdır. Sürgünün məşəqqətləri onsuz da fiziki sağlamlığı yerində olmayan şairi nə qədər bəlalara düşər qoyursa, anlaşılmazlıq dərdi, evlər yıxan dedi-qoduların, şayiələrin törətdiyi fitnə-fəsadların şair qəlbinə çəkdiyi dağ sənətkarı bir o qədər sarsıdır, həyata, yaşamağa, insanlara olan inamını əlindən alır; qütbətdə soyuq Sibirin iliklərə işləyən şaxtısında törətdiyi cinayətin ağırlığını, eyni zamanda anasız qalan yetim övladlarının atasızlıq əzabının girdabında inləmələri uzaqdan-uzağa onun şair qəlbinə sağalmaz yara vurur. Sürgündə dili ağzında qabar bağlayan, “bir günü il olan” şair kiçik qardaşına xitabən: “Kəsilib hər yandan yol mənim üçün!” – deyərək, baş verən faciəvi hərəkətdən peşmançılıq çəkdiyini aşağıdakı bənddə bu cür ifadə edir:

Hər cür şeytanların bağrını dələk,
Tay-tuş arasında danışib-gülək.
Kəlmə işlətməyin yerini bilək,
İndiyə lal olub dil mənim üçün!

Bənddəki sətiraltı mənaya fikir versək, görərik ki, şair öz sevdiyi insanı itirməsindən elə təsirlənib ki, bunu özünə heç cür bağışlaya bilmir. Lakin bununla belə, od tutub alışan qəlbinə su çiləmək üçün çıxış yolunu haqqı, ədaləti bərpa etmək qüdrətində olan Qadir Mövlamın ixtiyarına buraxır:

Zindaniyəm, həqiqətin qurbanı,
Hər zəmn çağırırım Qadir Mövlamı!
Haqq əlilə özü edər divanı,
İnşallah, açılar yol mənim üçün!

Hətta qütbətdəki yuxuları belə “əliqanlı” şairin cinayətini ona tez-tez xatırladır, şirin canına qəsd etdiyi sevimli xanımı Maralın surəti qorxunc yuxularında belə onu qarabaqara izləyir. “1948-ci ilin 22 mart – Novruz bayramının gecəsi Maralı yuxuda görüb ayıldım...” (4, 84) Yuxunun təsirindən hövlnak ayılan şair qələmi götürüb “Maral” adlı şeir yazır.

Səni yetirməkdə Haqq divanına,
Yoxdu başqa qeyri divanım, Maral!
Hər yandan kəsilib ümid-pənahım,
Bir gülləyə gəldi gümanım, Maral!

Səndən qeyri sevgi mənə yamaqdır,
Ruhum sən ilədir, bu, haqqı-haqdır.
Görünən gözəllər mənə nahaqdır,
Neçə sağam, dinim-imanım, Maral!

Haqq yolundan etdi səni simi-sar,
Ona qənim sadiq namus, qeyrət, ar.
Zindaniyəm, qoymaz olam bəxtiyar,
Özümün-özümə yamanım, Maral!

Eləcə də bircə bəndlik şeirin diliylə məhbəs həyatı yaşamağa məhkum olmasının səbəbkarına eyham vurur:

“1947-1963=16 il Sibir məhbusu:

Biqeyrət qohumun şər əməlindən,
Mollalar, cindarlar “tas” qurdu mənə.
Elə ki yollarım düşdü Sibirə,
Qeyrətli analar yas qurdu mənə.”

1963-ci ildə Səyyah Məhəmməd qütbətdə evlənir, ailəsi ilə birlikdə doğulduğu Güllüdüz kəndinə qayıdır və sonra Laçın rayonuna köçərək orada yaşamağa başlayır. Elə həmin ildə də ADU-ya (imtahansız) qəbul olunaraq, dil-ədəbiyyat şöbəsində (qiyabi) təhsil almağa başlayır. Təhsil illərində ünlü şair Bəxtiyar Vahabzadədən dərs alır. “Qoca tələbə” (həmin vaxt onun 40 yaşı vardı) istedadlı, vətən sevdalı öyrəncilərə hər zaman xüsusi diqqət yetirən B.Vahabzadənin də nəzərindən yayınmır. “Burada müəllim-şagird münasibətindən əlavə, səmimi dostluğun da təməli qoyulur. Bu dostluğun əsasında hər iki şairin həmfikir olma-

ları, əqidə yaxınlığı, məslək təmizliyi durmuşdur. Odur ki, 1965-ci ildə sevimli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə Səyyah Məhəmmədi böyük fəxrlə “öz həmkarı” adlandırmışdır”. (4, 21)

Təbiət vurğunu olan şair 1964-cü ildə Qubadlıda Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinə işləməyə başlayır. Şair Mikayıl Rzaquluzadə onu təbiətə vurğun şair kimi xarakterizə edir: “Səyyah – aşiq, şair, ovçudur”. Onun gözəl saz çalmağıyla yanaşı, pəsdən oxumağı da varmış. Aşıq Mikayıl Azaflıya yazdığı şeirdən bir misraya diqqət yetirək: “Bir pərdədən tutub sazı çalırım...”

1969-cu ildə ikinci təhsilini başa vuran Səyyah Məhəmməd Laçın rayonunun Qarabəyli 8 illik, daha sonra isə Qorçu kənd orta məktəbində dil-ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. (4, 22)

Şairin “Dağlar” adlı ilk mətbu şeiri 1940-cı ildə “Sovet Ermənistanı” qəzetində işıq üzü görmüşdür. “Dağlar” şeirinin yaranma tarixçəsi barədə “Laçın yurdu” jurnalının 2011-ci ildə nəşr olunmuş 2-ci sayında oxuyuruq: “Günlərin bir günündə Məhəmməd Səyyah Kəlbəcərdən, daha dəqiq desək, Çovdar-Şəkərmədən Laçına qayıdarmış. Mıxtökən dağından keçib “İsmayıl su içən” adlı əraziyə yetişəndə borana düşür. Baxır ki, hər tərəf çən-duman, özü də tək-tənha. Fikirləşir ki, birdən ölüb-eləyərəm, ölümüm müəmmalı qalar. Əli heç yana çatmayan şair qələmə əl atır və “Dağlar” adlı həmin şeiri yazır...” (2, 64). Növbəti mətbu şeiri “Görüş” 1941-ci il mayın 20-də “Sovet Ermənistanı” və “Zəngəzur” qəzetlərində çap olunmuşdur. (4, 22-23)

Şeirləri el arasında dillər əzbərinə çevrilən şairin əsərləri 1963-cü ildən başlayaraq müntəzəm surətdə “Laçın”, “Şuşa”, “Şərq qapısı”, “Sovet kəndi” və digər mətbu orqanlarda çap olunur. (4, 23)

Lakin uğur heç də hər zaman şairin üzünə gülmür. “Moskvanın 1.IV.1968-ci il tarixli sərəncamına əsasən, Səyyahın şeir kitabçasının çapa hazırlanmasına göstəriş verilsə də, təəssüf ki, bu, bir göstəriş olaraq da qalır, reallaşmır.

1968-69-cu illərdə ADU-nun son kursunda oxuyarkən, “Bakı” mehmanxanasında “Zindani” kitabının əlyazmalarını oğurlayırlar. Sonralar – 1973-cü ildə Laçın rayonu Qarabəyli kəndində müəllim işləyərkən bir məcmuədə itmiş şeirlərindən az bir halda toplaya bilir. “Zindani” kitabı 1947-1963-cü illərin 16 illik Sibir xatirələrini özündə əks etdirirdi” (yenə orada).

Göründüyü kimi, Zindani Səyyah Məhəmməd Didərginin təbəddülatlarla dolu ömür və yaradıcılıq yolu heç də hamar olmamışdır. Əksinə doğrunu yazan, haqqı söyləyən şair daim gözügötürməzlərin, söz sənətinə qənim kəsilənlərin məşəqqət dolu təqiblərinə məruz qalırdı.

Lakin şairi yüksək dəyərləndirən qələm dostları da az deyildi.

Xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov: “Səyyah Məhəmməd dağlar şairidir”;

Xəlil Rza: “Səyyah alovlu şairdir”;

Osman Sarıvəlli isə: “Məhəmməd Səyyahla dəlixana arasında bircə pilləkən var” – söyləmişdi. Çox güman ki, O.Sarıvəlli bu sözləri söyləməklə dostunun həqiqət söyləyən dilinə uzanan əlləri kəsmək, onu repressiyadan qurtarmaq məq-

sədi güdüdü. Çünki haqsızlıqla barışa bilməyən, odlu-alovlu şeirlər yazan Səyyah Məhəmməd hər an xəbis niyyətlilərin təqibinə sinə gərməli olurdu. Təsadüfi deyildir ki, haqqı deyən, həqiqəti yazan şairi susdurmaq üçün mənfur ermənilər Səyyahı tutaraq, Ruhi xəstəxanaya (dəlixanaya) atırlar. Burada o, təxminən 24 gün ərzində olmazın əzab-əziyyətə məruz qalır. (4, 24)

Həyatının digər dövrlərində olduğu kimi, xəstəxanada başına gələn hadisələri, həkim-xəstə münasibətlərini də şair şeirə çevirmiş, başına gətirilən haqsızlıqları, müsibətləri qələmə almaqdan çəkinməmişdir.

Şairin “Əzrail – I”, “Əzrail – II” şeirləri 1967-ci ilin iyulunda İrəvan Ruhi xəstəxanasında yatarkən qələmə alınmışdır.

Ruhi xəstə düşdüm mən İrəvanda,
Gözüm yollardadı, gəl çıx, əzrail.
“Türkes” deyib, bu gün əziblər məni,
Sınıbdı qəlbimdə şişə, əzrail.

Yuxarıdakı nümunədə olduğu kimi, “Qardaşım Əliyə” adlı daha bir şeirində də şair ruhi xəstəxanada “müalicə aldığı” müddətdə milliyətə türk olduğu üçün, eyni zamanda haqsızlığa qarşı üsyan səsinə qaldırdığına görə, ona olmazın işgəncələr verildiyini açıq-aşkar qələmə almışdır:

Cəllad əlindəyəm, gavur içində,
Qardaşın dardadı, gəl yetir, qardaş.
Təpik qandalımdı, yumruq da kündəm,
Gözüm yollardadı, gəl bitir, qardaş!

“Türk” deyibən, axşam-sabah söyürlər,
Beş-onu yığılıb məni döyürlər.
Elə bil ki, ətim çiy-çiy yeyirlər,
Özünlə bir naqan sən gətir, qardaş!

Bu gün on gündür ki, əsirəm, əsir,
Hirsimdən bədəndə qollarım əsir.
İmdada yet, zalım başımı kəsir,
Di gəl, bu zülümü sən götür, qardaş!

Şeirin növbəti bəndini şair canı qədər sevdiyi Azərbaycanın, onun düşməinə baş əyməyən məğrur övladlarının taleyi ilə birbaşa əlaqələndirir:

Tökülən qanıma çalış tökmə qan,
İnsanlığı onda düşünər düşman.
Zalimə baş əyməz şən Azərbaycan,
Heyif ki, əməyim tez itir, qardaş!

Şair bu bəndi yazmaqla hələ “dünyanın düz vaxtı” sayılan zamanlarda belə ermənilərin Azərbaycan türklərinin onlara etdiyi yaxşılıqlara hər zaman pisliliklə cavab verdiyinə işarə vurur. Azərbaycanlıları “türkes” deyər alçaltmışlıqlarını, əllərinə düşən ilk imkanda onlara mənəvi, fiziki zərbə vurduqlarını aydın şəkildə ifadə

edir. Halbuki Sovetlərin dırnaqarası humanizm siyasəti guya 15 “qardaş” respublikanın hər birinə “oraq-çəkicli bayraq” altında bərabərhüquqlu xalqların birliyi statusu qazandırmışdı. Zaman göstərdi ki, rus şovinizminin mənfur himayədarlıq siyasəti ermənilərin geniş qol-qanad açmasına yetərincə imkan verirdi ki, onlar türklərə qarşı aşkar və gizlin formalarda düşmənçilik missiyalarını həyata keçirə bilsinlər. Belə bir ziddiyyətli dövrdə şair Səyyah Məhəmmədin yazdığı şeirlərin əksəriyyəti erməni missionerlərinin Azərbaycan türklərinə qarşı apardıqları düşmənçilik siyasətinə, eyni zamanda daxili düşmənlərimizə, eləcə də düşmən dəyirmanına su tökən “sapı özümüzədən olan baltalar”ın xalqımıza vurduqları sağalmaz yaralara həsr olunmuşdu. Xəstəxanadan Bakıya, Yazıçılar Evinə ünvanlanmış “Şair Osman Sarıvəlliyyə məktub” adlı şeirdə Səyyah Məhəmmədin giley-güzarı, şairlərdən Osman Sarıvəlli, Bəxtiyar Vahabzadə, Mikayıl Azafli, Süleyman Rəhimov və başqalarına dost ərki ilə üz tutaraq etdiyi müraciət:

“Osman, gözün aydın olsun,
Tərən balan qəfəsdədir.”;
“Əsədər Qılıcoy Səyyad,
Dəmir hasar olar bəbad...”;
“Əgər bilərsə Bəxtiyar,
Qələm çalar, yanar diyar...”;
“Alış, Azafli Mikayıl,
Düz danışan olub zayıf...”;
“Bu söz yetər Süleymana,
Qan eyləyər axan qana...” –

öz əksini tapır. (4, 158-159) “Gözü, qulağı səsdə” olan şairin köməyinə ilk anlarda (15.VII.1963. İrəvan. Nork. Ruhi Xəstəxanası. – Q.M.) yetən olmasa da, o, ümidini üzür. Çünki müasirləri olan həmin şair və yazıçılar “taleyi kür şair” Səyyah Məhəmmədin qeyrətinə, sədaqətinə, sönməz ilhamına vurğun idilər.

Şairə qarşı edilən haqsızlığın sədası Bakıya çatır-çatmaz xalq yazıçıları Mirzə İbrahimov və Süleyman Rəhimov İrəvana gələrək, Səyyahı oradan xilas edirlər.

1969-cu ilin iyunu. Bakı, M.Maqomayev adına Filarmoniya. Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüş. Şeir məclisində şairə gül dəstələri bağışlayanlar arasında bir nəfər də vardı ki, o, şairə öz ov bıçağını hədiyyə etmişdi. Gül dəstəsi almağa pulu olmadığından, “varını verən utanmaz” prinsipilə Bəxtiyar Vahabzadəyə sevgi və ehtiramını bu yolla bildirən həmin şəxs bir-birindən gözəl, azad ruhlu şeirlərlə ədəbi cameədə artıq çoxlarının sevimlisinə çevrilmiş Zindani Səyyah Məhəmməd Didərgin idi. Səyyah Məhəmmədin bu hərəkəti – şairə ov bıçağını hədiyyə etməsi isə yaxından dostluq etdiyi yazıçı Süleyman Rəhimovun xoşuna gəlməmişdi. Bundan əndişələnən Səyyah Məhəmməd dostu S.Rəhimova “Nədir” adlı şeir ünvanlayaraq, “Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz, / Ata, söylə bilim, günahım nədir?!” – deyərək ondan bu küskünlüyün səbəbini öyrənməyə çalışır.

Səyyah Məhəmmədəm, sinəmdə dağlar,
Qəm-kədər hər yandan yolumu bağlar.
Suçumu bilməsəm, gözlərim ağlar,
Çaşmışam mən, bəs qibləgahım nədir?
Ata, izhar eylə, günahım nədir?

Göründüyü kimi, şair qəlbi duyğusaldır. Kimlər üçünsə əhəmiyyətsiz bir şey kimi görünən, narahatlıq yaradan ən kiçik detal belə onun yuxusunu ərsə çəkir, mahiyyətə varmayınca qəlbi aram tapmır, günah işləmək qorxusundan qurtula bilmir. Çox güman ki, bu hal həm cəbhədə aldığı yaralar, həm də ailə həyatının ən şirin dönəmində başına gəlmiş həmin müdhiş hadisənin buraxdığı acı izlərlə bağlıdır. Aldığı psixi travma onun mənəvi dünyasına, şair ömrünün demək olar ki, əksər dönəmlərindəki ədəbi yaradıcılığına sarsıdıcı zərbələr vurmuşdu.

Şairin həyat və yaradıcılığı barədə məlumatları toplayaraq kitab halında çap etdirmiş şair- müəllim Məhəmməd Köçkünün (Ağalarov) verdiyi məlumata görə, Səyyah Məhəmməd poliqlot şair olmuşdur. Ana dilindən başqa rusca, ermənicə mükəmməl bilir, türk, fars, özbək, ərəb və başqa dillərdə mütaliə edirmiş. “Əlyazmalarında yazıldığına və onu tanıyanların dediklərinə əsasən belə məlum olur ki, şair 14 dildə danışmış. Bu barədə özü belə yazır:

On dörd dildə şeir deyən nəhəngəm,
Azəri yurdumun qəm şairiyəm... (4, 24-25)

Həmkarları arasında “taleyi kür şair” kimi tanınmış Səyyah Məhəmməd ömrünün son illərində ağır xəstəliyə tutulur və 1974-cü ildə Ukraynaya gedir və 1977-ci il sentyabrın 1-də orada vəfat edir. Donetsk vilayətinin Karmatorsk şəhərində dəfn olunur. (4, 25)

Səyyah Məhəmmədin beş övladı olub. Böyük oğlu Vəli Həsənov hazırda Şəki rayonunun Daşbulaq kəndində yaşayır. Şairin oğlu Yusif, qızı Əsli, həmçinin onların anası və Səyyahın ikinci həyat yoldaşı olan Nadejda Mixaylovna hazırda Ukraynada yaşayır. Səfər və Rüstəm adlı oğlanları isə vəfat ediblər.

Səyyahın iki qardaşı olub. 1944-cü il təvəllüdlü qardaşı Mehdi Həsənov Bakıda vəfat edib. Digər qardaşı Əli isə hazırda Bakının Masazır qəsəbəsində yaşayır. (yenə orada)

Tədqiqatçı Məhəmməd Ağalarov Səyyah Məhəmmədin Şəkiddə yaşayan oğlu Vəli Həsənovla görüşmüş, onun atası barədə söhbətlərini qələmə alaraq, “Elimiz.Günümüz” qəzetinin 2011-ci ilin fevral sayında çap olunmuş “Borçalıdan başladıq” yazısında oxuculara təqdim etmişdir. (1) Yazıdan belə məlum olur ki, Vəli Həsənov atası – şair Səyyah Məhəmmədin əlyazmalarını bütünlüklə tədqiqatçıya etibar etmiş və Məhəmməd Ağalarov bu söhbətlər, Səyyahı tanıyan digər insanların dilindən yazıya aldığı məlumatlar əsasında, əlyazmaları və digər sənədləri dərinlən araşdıraraq, 2013-cü ildə “Taleyi kür şair. Zindani Səyyah Məhəmməd Didərgin” adlı kitab nəşr etdirmişdir.

“Səyyah Məhəmmədin əsərlərinin küll halında nəşr edilməsi, çox güman ki, bu vaxtadan digər şairlərin adına getmiş şeirlərinin öz həqiqi müəllifini tapmasına,

eyni zamanda bir çox başqa mətləblərə aydınlıq gətirilməsinə imkan yaradacaqdır.” (5)

Şairin tərcümeyi-halında belə bir diqqətçəkən məqam xüsusi maraq doğurur: “Ümidvaram ki, sağlığımda 4 cildlik şeir kitablarım çapdan çıxacaqdır. Əfsus ki, 4 cildlik əlyazmalarım yoxdur. Həmin 4 cildlik şeirlər sinəmdədir...” (4, 23) Göründüyü kimi, sinəsi yaşayıb-yaratmaq eşqiylə çırpınan şair özüylə haqq dünyasına necə dəyərli, gizli xəzinə aparıb getmişdir. Əlbəttə ki, onun yarımçıq qalmış arzularını həyata keçirmək biz tədqiqatçıların borcudur.

Qeyd etmək istərdik ki, Zindani Səyyah Məhəmməd Didərginin kitaba salınmamış xeyli sayda şeirləri, digər yazı və sənədlər, foto-şəkillər hal-hazırda əlimizdədir və yaxın zamanlarda həmin arxiv materiallarını kitab şəklində tərtib edərək, müəyyən izahlarla geniş oxucu kütləsinə təqdim etmək niyyətindəyik. Eyni zamanda, düşünürük ki, Səyyah Məhəmmədi tanıyıb-bilənlərin, sağlığında onu görənlərin, yaxın-uzaq qohumlarının, həmyerlilərinin, ümumiyyətlə onunla bağlı hansısa xatirəsi olanların da söylədiklərini yazıya alaraq, kitaba daxil edək ki, xalqımız XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının belə bir fədakar şairinin mövcudluğundan xəbərdar olsun.

Ədəbiyyat

1. Borçalıdan başladıq. “Elimiz.Günümüz” - Elmi-ədəbi, mədəni-kütləvi, publisistik qəzet. Bakı, 2011. №2(27)
2. Əks-səda. “Laçın yurdu” - Ədəbi-bədii publisistik dərgi. Bakı, 2011. №2(2)
3. Laçının Laçın ürəkli şairi Səyyah Məhəmməd Didərgin. “Elimiz.Günümüz” - Elmi-ədəbi, mədəni-kütləvi, publisistik qəzet. Bakı, 2013. №9(60)
4. Taleyi kür şair. Zindani Səyyah Məhəmməd Didərgin. Toplayanı və tərtib edəni Məhəmməd Ağalarovdur. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. 240 səh.
5. Zindaninin zindandan qurtulan şeirləri. “Elimiz.Günümüz” - Elmi-ədəbi, mədəni-kütləvi, publisistik qəzet. Bakı, 2013. №8(59)